

UOT 378.14

Hüsrə Tapdıq qızı Hacızadə

Naxçıvan Dövlət Universitetinin fəlsəfə doktoru proqramı üzrə doktorantı

<https://orcid.org/0009-0001-9119-2698>

E-mail. hacizadehuzure@ndu.edu.az

[https://doi.org/10.69682/arti.2025.92\(6\).178-181](https://doi.org/10.69682/arti.2025.92(6).178-181)

**PEDAQOJİ ÜNSİYYƏT: ANLAYIŞI, STRUKTURU, FUNKSIYALARI
VƏ TƏDRİS PROSESİNDƏ ROLU**

Huzra Tapdıq Hajizadə

doctorial student in the program of doctor of philosophy

of Nakhchivan State University

**PEDAGOGICAL COMMUNITY: CONCEPTS, STRUCTURES,
FUNCTIONS AND HIS ROLE IN THE EDUCATIONAL PROCESS**

Хузра Тандыг гызы Гаджизаде

докторант по программе доктора философии

Нахчыванского Государственного Университета

**ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ОБЩЕНИЕ: КОНЦЕПЦИЯ, СТРУКТУРА,
ФУНКЦИИ И РОЛЬ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ**

Xülasə. Məqalədə tədrisin səmərəliliyi probleminə müasir ali təhsilin ehtiyacları baxımından yanaşılır, müəllim və tələbələr arasında konstruktiv qarşılıqlı əlaqənin təmin edilməsinin məzmun istiqaməti araşdırılır. Tələbələrlə müəllimlər arasında pedaqoji ünsiyyət, qarşılıqlı əlaqə və qarşılıqlı anlaşıma kimi anlayışların mahiyyəti üzə çıxarılır, pedaqoji ünsiyyət üslublarının təsnifatları verilir, problemlə bağlı ədəbiyyatın təhlili aparılır. Məqalədə həmçinin ali təhsil müəssisələrində müəllim-tələbə münasibətlərinin formalaşdırılmasının və müəllimlərlə tələbələr arasında qarşılıqlı anlaşımanın yaradılması üsullarından istifadənin praktiki əhəmiyyəti də əsaslandırılır. Deyilənlər əsas götürülərək müəllim və tələbələr arasında konstruktiv qarşılıqlı əlaqənin inkişafına yönəlmiş pedaqoji prinsiplər və üsullar ümumiləşdirilmişdir.

Açar sözlər: *ali məktəb, tədrisin səmərəliliyi, müəllim və tələbə münasibətləri, pedaqoji ünsiyyət, qarşılıqlı fəaliyyət pedaqogikası*

Abstract. In the article, the problem of the effectiveness of education is considered from the point of view of the needs of modern higher education, the content direction of ensuring constructive interaction between teachers and students is considered. The essence of such concepts as pedagogical communication, interaction and mutual understanding between students and teachers is revealed, the classification of styles of pedagogical communication is presented, and the literature on the problem is analyzed. The article also substantiates the practical significance of using methods of forming pedagogical-student relations and creating mutual understanding between teachers and students in higher educational institutions. Based on the above, pedagogical principles and methods aimed at developing constructive interaction between teachers and students are summarized.

Key words: *higher education, effectiveness of training, relationship between teacher and student, pedagogical communication, pedagogical interactions*

Аннотация. В статье рассматривается проблема эффективности обучения с точки зрения потребностей современного высшего образования, рассматривается содержательное направление

обеспечения конструктивного взаимодействия преподавателей и студентов. Раскрывается сущность таких понятий, как педагогическое общение, взаимодействие и взаимопонимание между студентами и преподавателями, приводятся классификации стилей педагогического общения, проводится анализ литературы по проблеме. В статье также обосновывается практическая значимость использования методов формирования педагогико-студенческих отношений и создания взаимопонимания между преподавателями и студентами в высших учебных заведениях. На основании вышеизложенного обобщены педагогические принципы и методы, направленные на развитие конструктивного взаимодействия педагогов и студентов.

Ключевые слова: *высшее образование, эффективность обучения, взаимоотношения преподавателя и студента, педагогическое общение, педагогика взаимодействия*

Ölkəmizdə və xarici ölkələrdə pedaqoji ünsiyyət probleminə aid xeyli sayda tədqiqat aparılmışdır ki, bu tədqiqatların öyrənilməsi problemin bir neçə aspektinin üzə çıxarılmasına zəmin yaratmışdır. Problemin üzrə aşkar edilmiş əsas cəhətləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- müəllimin kommunikativ bacarıqlarının formalaşması üçün strukturun və şərtlərin müəyyən edilməsidir. Bu aspektdə aktiv sosial öyrənmə metodları işlənib hazırlanmışdır: rollu oyunlar, sosial-psixoloji təlimlər, müzakirələr və s. Onların köməyi ilə müəllimlər qarşılıqlı əlaqə üsullarını mənimsəyir və ünsiyyətcilliyi inkişaf etdirirlər.

- Digər bir istiqamət müəllimlər və tələbələr arasında qarşılıqlı anlaşma problemlərinin öyrənilməsidir.

- Tədqiqatların xüsusi qrupu pedaqoji ünsiyyətdə həyata keçirilən normaları öyrənənlərdən ibarətdir. Bunlar pedaqoji etika və taktika probleminə dair tədqiqatlardır.

Ali məktəbdə pedaqoji ünsiyyət sistemi iki amil üzərində qurulur:

1) mütilik, nüfuz sahibinə itaətlik – ha kimlik, avtoritarlıq münasibəti;

2) şagird (tələbə)və müəllim arasında əməkdaşlıq əlaqələri.

Universitet təhsili və təliminin ən məhsuldar proses ali məktəb səviyyəsində etibarlı şəkildə qurulmuş münasibətlər sistemi ilə təmin edilir. Öyrənənlərin fəaliyyətində tərəfdaşlıq anlayışı olmadan tələbələri müstəqil işə cəlb etmək, onlara peşə zövqünü aşılamaq, bütövlükdə fərdin peşəyönünü tərbiyə etmək çətindir. Universitetdəki münasibətlərə xüsusi emosional məhsuldarlıq verən məhz bu sosial-pedaqoji nüvədir.

Ünsiyyət insan varlığının əsas formasıdır. Ünsiyyət insan fəaliyyətinin bütün növlərində mövcuddur və onu ömrü boyu müşayiət edir. Lakin bir sıra peşələrdə ünsiyyət, fəaliyyəti və onu müşayiət edən amili peşənin xarakterindən

asılı olaraq p əhəmiyyətli kateqoriyaya çevrilir. Belə peşələrə müəllim peşəsi də daxildir. Bu zaman ünsiyyət insanların qarşılıqlı əlaqəsinin adi forması kimi deyil, funksional kateqoriya kimi çıxış edir.

Pedaqoji ünsiyyət müəllimlər və tələbələr arasında ünsiyyətin, qarşılıqlı anlaşmanın və qarşılıqlı əlaqənin təşkili, qurulması və inkişafının çoxşaxəli prosesidir və onların birgə fəaliyyətinin məqsədləri, məzmunu ilə yaranır. Pedaqoji ünsiyyətdə kommunikativ (ünsiyyət edənlər arasında məlumat mübadiləsi), interaktiv (qarşılıqlı fəaliyyətin təşkili) və perseptiv (ünsiyyət tərəfdaşları tərəfindən bir-birinin qavranılması və qarşılıqlı anlaşmanın qurulması) tərəflər həyata keçirilir.

Ali təhsil pedaqogikasına dair araşdırmalar təsdiq edir ki, gənc ali məktəbə daxil olduqdan sonra psixoloji xüsusiyyətlərinə görə dərhal tələbəyə çevrilmir. İlk mərhələdə təhsil fəaliyyətinin yeni formalarına uyğunlaşma, nəzarət, sosial status, ailədən təcrid prosesi gedir və yeni həyat şəraiti öz təsirini göstərir. Ona görə də birinci kurs tələbələri ilə müəllim heyəti arasında düzgün münasibətlər sistemini formalaşdırmaq son dərəcə vacibdir. Ali məktəb gündəlik pedaqoji ünsiyyətdə reallaşan kafedranın, fakültənin, bütövlükdə universitetin psixoloji iqliminə yüksək tələblər qoyur. Bu zaman tələbələrlə fərdi ünsiyyət tərzinin formalaşması professorların, dosentlərin və müəllimlərin yaradıcı fərdiliyinin inkişafı ilə sıx əlaqədə olur.

Müəllimlərin yaradıcı fərdiliyinin inkişafı aşağıdakı üsullarla asanlaşdırılır :

- tələbələrin tədqiqat fəaliyyətinin ilkin formalarına daxil edilməsi;

- tələbələrin daha yaxşı şəxsi sosiallaşması üçün birgə ünsiyyət formalarının yaradılması, icaslarda, konfranslarda, əhali arasında mühazirələrdə, mətbuatda çıx və s-də. iştirakının təmin edilməsi;

- birgə tədqiqat işinin aparılması;
- birgə nizamlanmamış, qeyri-rəsmi əlaqələr, elm, incəsənət, peşə, kitablar haqqında söhbətlərin təşkil olunması;

- müəllim heyətinin tələbələrin asudə vaxtlarının təşkilində iştirakı etməsi (şoular, olimpiadalar, müsabiqələr, dəyirmi masalar və s.).

Tələbələrlə əməkdaşlıq zamanı pedaqoji təsir sistemli və davamlı olmalı, təhsil yönümlülükdən elmi tədqiqata, rəsmi qaydada tənzimlənmədən qeyri-rəsmi ünsiyyətə keçilməlidir.

Alim-müəllim və tələbələrin qarşılıqlı əlaqəsinin etik-psixoloji əsaslarına məxsusi tələblər qoyulur. Bu baxımdan fərdi tipoloji xüsusiyyətlər və ya ünsiyyət tərzı mühüm rol oynayır və bu cəhətə ciddi, xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Müəllimlə auditoriya arasında pedaqoji ünsiyyət, şagird motivasiyasının və təhsil fəaliyyətinin yaradıcı xarakterinin inkişafı üçün ən yaxşı şərait yaradan ünsiyyət hesab olunur. Belə ünsiyyət əlverişli emosional mühitin yaranmasını təmin edir, müəllimin şəxsiyyəti tədris fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün əsas vasitəyə çevrilir.

Pedaqoji ünsiyyətin aşağıdakı komponentləri fərqləndirilir: koqnitiv komponent, tənzimləyici komponent, affektiv komponent, mənəvi komponent.

Koqnitiv komponent əsasında ümumi ünsiyyət onun nümunələri haqqında biliklər; ünsiyyətin strukturu, ünsiyyətin kommunikatıv, interaktiv və perseptual aspektlərinin həyata keçirilməsi xüsusiyyətləri; ünsiyyət və şəxsiyyətlərarası münasibətlərin öyrənilməsi üsulları; pedaqoji və ümumiyyətlə, şəxsiyyətlərarası ünsiyyətin təşkili üçün əsas psixoloji və pedaqoji tələblər durur.

Tənzimləyici komponent rabitə vasitələrinin, metodlarının və texnikasının bütün arsenalından istifadə edərək məlumat ötürmək bacarığıdır. Bu birgə fəaliyyət prosesində tələbələrlə münasibətləri və onların öz arasındakı münasibətləri təşkil etmək; cari emosional və psixoloji vəziyyəti anlamaq, başqa bir insanın şəxsi keyfiyyətlərini və davranışını adekvat olaraq dərk etmək və obyektiv qiymətləndirmək; ünsiyyət tərəfdaşlarına təsir etmək üçün düzgün və pedaqoji cəhətdən uyğun; öz psixi vəziyyətini, davranışını və inkişafını idarə etməklə bağlıdır.

Affektiv komponent isə ünsiyyət tərəfdaşları arasında yaranan münasibətləri xarakterizə edən emosional vəziyyətlə bağlıdır.

Mənəvi komponent: intellektual qabiliyyətlərin və mənəvi vəziyyətinin birliyini ifadə edir. Mənəvi qabiliyyətlər insanın yaradıcılığında başqa insanları anlamaq, qiymətləndirmək və təsvir etmək qabiliyyətidir; şəxsiyyətin intellekt və mənəviyyətinin ayrılmaz təzahürüdür. Mənəvi cəhətdən zəngin müəllim öz ünsiyyətində digər insanları mənəvi məzmunu ilə başa düşməyə, qəbul etməyə və uyğunlaşdırmağa çalışır.

Pedaqoji ünsiyyət çoxşaxəlidir və elmi ədəbiyyatda aşağıdakı funksiyaları ayırd edilir:

1) *koqnitiv*, ətraf aləmin izahı, məlum hadisələrdə sosial və şəxsi əhəmiyyətli cəhətlərin üzə çıxarılması;

2) *emotiv* (emosional, hisslərlə yaşayan insan) - danışanın danışılana və həmsöhbətə münasibəti;

3) tələbə şəxsiyyətini *tərbiyəvi, məqsəd-yönlü şəkildə formalaşdıran ictimai faydalı keyfiyyətləri*;

4) *asanlaşdırıcı*, tələbənin özünü ifadə etmə prosesini asanlaşdırmağa, onda müsbət olanı nümayiş etdirməyə yönəlmiş;

5) *tənzimləyici*, ünvan sahibini hərəkət etməyə təşviq edən, ünsiyyət vasitəsilə fəaliyyəti əlaqələndirmək;

6) öz imkanlarını reallaşdırmaq prosesini yaradan *özünü aktuallaşdırma*.

Funksiyalarına görə pedaqoji ünsiyyət təhsil prosesinin bütün subyektləri arasında əlaqə və məsafəli, məlumatlandırıcı, həvəsləndirici, əlaqələndirici, qarşılıqlı əlaqələrini yaradır.

Peşəkar pedaqoji ünsiyyətin müxtəlif növləri (müəllimin tələbələrlə, digər müəllimlərlə, rəhbərliklə ünsiyyəti) müəllimin qarşıya qoyduğu vəzifələrə və onların həlli yollarına görə fərqlənir.

Bir cəhəti də qeyd edək ki, tələbələr tədris prosesində iştirak etməirlərsə və sadəcə tədris materialının ötürülməsi üçün formal obyektidirlərsə, o zaman hətta emosional və məntiqi strukturlaşdırılmış məlumatların təqdim edilməsi də istənilən effekti verməyəcək. Şagirdlər tapşırığı yerinə yetirmək üçün aktiv məlumat axtarıdıda və materialla, müstəqil işlə məşğul olduqda, öyrənilən mövzunu daha yaxşı mənimsəyir və inkişaf etdirirlər. Müəllimlər və tələbələr arasında qarşılıqlı əlaqə problemi zaman keçdikcə

aktuallaşır. Tədris prosesinin səmərəliliyinin və akademik fənnin öyrənilməsində uğurun əsas amillərindən biri müəllimin tələbələrə pedaqoji ünsiyyəti təşkil etmək, müəllimlə tələbə arasında qarşılıqlı anlaşma yaratmaq bacarığıdır ki, bunsuz öyrənmə effektivliyinə nail olmaq mümkün deyil. Tələbələrin nizam-intizamına münasibəti əsasən onların müəllimə münasibətindən asılıdır. Qarşılıqlı anlaşmanın olmaması peşəkar biliklərə və effektiv tədris metodlarına baxmayaraq, akademik intizamın mənimsənilməsində problemlərə səbəb ola bilər.

Bir çox müəllimlər öz mövqeləri ilə tədris prosesinin subyekt-obyekt xarakterini dəstəkləyərək, əsasən öz peşə biliklərinə və onun tələbələrə ötürülməsinə diqqət yetirirlər. Bəzən tədris prosesinin çətinlikləri ya tələbələrin öyrənmək istəməməsi, ya da öyrənməyə həvəssizliyi ilə izah edilir ki, bu da əvvəllər əldə edilmiş münasibətlərə əsaslanaraq, tələbələrin mövzuya və müəllimin özünə münasibətinə və davranışına arzuolunmaz təsir göstərir. Eyni zamanda, tələbələrin sorğusundan və tələbə rəyindən əldə edilən nəticələr təsdiqləyir ki, müəllimin mövqeyi təsirdən qarşılıqlı əlaqəyə keçərsə, dərslərin effektivliyi daha yüksək olur ki, bu da müəllim konstruktiv qarşılıqlı əlaqə yaratmaq üçün sadə

prinsip və üsullara əməl etsə belə mümkün olur.

Fikrimizi yekunlaşdıraraq qeyd etmək ki, gələcək tədqiqatlar müəllim-tələbə qarşılıqlı əlaqəsini yaxşılaşdırmaq üçün müəllimlərin istifadə edəcəyi texnika, taktika və strategiyaların daha ətraflı tədqiqinə, eləcə də bu taktikaların müəllimlər tərəfindən müsbət qarşılanmasını təmin etmək üçün nələrin edilməsi lazım olduğunun nəzərdən keçirilməsinə həsr edilməlidir. Buna görə daha çox sayda müəllim və tələbələri cəlb etməklə əlavə tədqiqatlar aparmaq zəruriyyəti yaranır ki, burada tələbələrə qarşılıqlı əlaqənin üslubunu və taktikasını dəyişdirərkən tədris prosesinin effektivliyinin müqayisəli təhlilini aparmaq mümkün olsun.

Problemin aktuallığı. Müəllimlərin istifadə edəcəyi texnika və eyni zamanda peşəkar bacarığı, onun qabiliyyəti, pedaqoji ustalığı, öyrətmə metod və üsullarının həyata keçirmə səriştəsi, tələbələr ilə düzgün ünsiyyətin qurulması və s. tələbələrin tərəfindən qiymətləndirmə və dəyərləndirilməsi.

Problemin elmi yeniliyi. Naxçıvan Dövlət Universitetinin tələbələri ilə keçirilən sorğunun nəticələri təhlil edilib, araşdırmalar aparılmışdır.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalə gənc tədqiqatçılar üçün faydalı olacaqdır.

Ədəbiyyat

1. Bayramov, Ə.S. Sosial psixologiya / Ə.S. Bayramov, Ə.Ə. Əlizadə. –Bakı: Qapp-Poliqraf, –2003.
2. Новое качество высшего образования в современной России (содержание, механизмы реализации, долгосрочные и ближайшие перспективы): Концептуально- программный подход [Текст] / Под ред. Н. А. Селезнёвой, А. И. Субетто.-М: Издательский центр проблем качества подготовки специалистов, 1995. - 200 с.
3. Зайцев, Г. К. Потребностно - мотивационная сфера физического саморазвития [Текст] / Г. К. Зайцев, В. П. Зинченко // Валеология. - 1997. - № С. 31-35.
4. Формирование учебной деятельности студентов [Текст] / Под ред. В. Я, Ляудиса. – М.: Изд-во МГУ, – 1989. – 240 с.

Redaksiyaya daxil olub: 14.10.2025